

**Maria Rdesińska,
Bartosz Anusiak,
Barbara Maria Gawęcka**

Tryptyk z Chodkowa – rozpoznanie zabytku

**Mariya Rdesinska,
Bartosh Anusiak,
Barbara Mariya Geventska**

Triptych from Chodków — discussion of the object of cultural heritage

Panels of Gothic triptych from the church the Birth of the Blessed Virgin Mary in Chodków (Poland) are investigated. Scenes of the Annunciation, Visitation, Adoration of the baby and Adoration of the Magi on the front side panels and scenes of death of St. Ursula on their opposite side are characterized. The assumption that painted parts of the altar were created in the workshop of the Master poliptych from Gostseshovits is justified.

Keywords: triptych, gothic, restoration, scenes of martyrdom, scenes, workshop

**Марія Рдесінська,
Бартош Анусяк,
Барбара Марія Гавенцка**

Триптих з Ходкова – обговорення об'єкта культурної спадщини

Досліджено панелі готичного триптиху з костелу Народження Пресвятої Діви Марії в Ходкові (Польща). Характеризуються сюжети Благовіщення, Відвідини, Поклоніння немовляті і Поклоніння волхвів на лицьових сторонах панелей та сцен смерті святої Урсули на їх протилежній стороні. Обґрунтовується припущення, що мальовані частини вітара були створені в майстерні Майстра Поліптихів з Госьцешовіц.

Ключові слова: триптих, готика, реставрація, сцени мучеництва, сюжети, майстерня

W kwietniu 2014 r. do toruńskiej pracowni Konserwacji Malarstwa i Rzeźby Barto-sza Anusiaka¹ trafiły skrzydła gotyckiego tryptyku z niewielkiej miejscowości o nazwie Chotków (gmina Brzeźnica, powiat Żagański, województwo Lubuskie, niem. Hert-wigswaldau). Powierzchnię zabytku pokrywała gruba warstwa brudu i kurzu. Dodatkowo na rewersach skrzydeł, na malowidłach znajdowały się zachłapania pobiałą wapiennej, pochodzące najprawdopodobniej z czasów powojennego malowania kościoła. Na skutek fatalnych warunków jakie panowały w kościele zostały bezpowrotnie zniszczone fragmen-ty malowideł z rewersów – sceny męczeństwa św. Urszuli Kolońskiej wraz z orszakiem (lewe skrzydło ołtarza) i męczeństwa św. Akacjusza wraz z żołnierzami (prawe skrzydło ołtarza). Ocalały głównie te fragmenty, w których przed założeniem zaprawy naklejono kawałki materiału, wzmacniając w ten sposób połączenie desek tworzących podobrazie oraz miejsca, w których wykonywano rzeźbione w zaprawie złożone tła².

Konserwacja skrzydeł tryptyku poza tym, że uratowała cenny zabytek sztuki gotyckiej i przywróciła – o ile to było możliwe – blask wysokiej klasy dzieła sztuki, umożliwiła

również bliższe przyjrzenie się obiektowi znanemu jedynie ze skąpych wzmianek katalogowych i marginalnie wspomnianemu w literaturze, głównie w opracowaniach dotyczących Mistrza Poliptyku z Gościeszowic, którego warsztatowi jest on przypisywany.

Trudno określić kiedy skrzydła tryptyku znalazły się w kościele w Chotkowie. Czy został on zamówiony dla chotkowskiego kościoła, czy znalazł się tam później pozostaje na razie tajemnicą. Bardzo prawdopodobne jest, że ołtarz pojawił się w Chotkowie z innego kościoła. Protokół wizytacyjny z 1687/88 roku³ nie wymienia ołtarza w Chotkowie, co nie przesądza jednak o jego braku w owym momencie w kościele, choć wydaje się to mało prawdopodobne (w okolicznych kościołach protokół wymienia tamtejsze ołtarze, w Chotkowie nie). Wiadomo jednak, że elementy tryptyku na pewno znajdowały się w kościele w Chotkowie pod koniec XIX wieku. Skrzydła ołtarza ze Zwiastowaniem, Nawiedzeniem, Bożym Narodzeniem i Pokłonem Trzech Króli, oraz predellę ze ścięciem św. Jana Chrzciciela wymienia w 1891 roku Hans Lutsch w swoim wykazie zabytków Śląska, datując je na początek XVI wieku⁴.

Z całego ołtarza zachowały się do dnia dzisiejszego jedynie wymienione powyżej elementy. Skrzydła przechowywane były dotąd (przed konserwacją w 2014 r.) w kościele w Chotkowie, predella znajduje się w Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu⁵. Nie jest jasne kiedy dokładnie skrzydła oddzielono od predelli. Ponieważ w 1891 roku Lutsch jeszcze wymienia je razem, przypuszczać należy, że skrzydła powędrowały na ścianę, za ołtarzem głównym kościoła w pierwszej połowie XX wieku. Sama predella miała trafić do Muzeum Diecezjalnego dopiero po II wojnie światowej.

Oba skrzydła zawieszono pierwotnie razem na ścianie kościoła, za ołtarzem, w miejscu zamurowanego gotyckiego okna, prezentując rzeźbione kwatery. Obrazy znalazły się wówczas w bezpośrednim kontakcie z przemarzającą ścianą. Gdy ściana prezbiterium zaczęła grozić zawaleniem przeniesiono skrzydła nad wejście do zakrystii. Fatalne warunki w kościele, groźba zawalenia prezbiterium stały się jednak powodem, dla którego zdjęto skrzydła ze ścian i do czasu obecnej konserwacji przechowywano zdeponowane w drewnianych skrzyniach na chórze kościoła w Chotkowie.

Skrzydła ołtarza na awersach ukazują rzeźbione sceny: Zwiastowania, Nawiedzenia, Adoracji Dzieciątka i Pokłonu Trzech Króli. Na rewersach zaś malowane wyobrażenia śmierci św. Urszuli Kolońskiej i 11.000 dziewic oraz śmierci św. Akacjusza i 10.000 męczenników. Predella z ołtarza z Chotkowa przedstawia zaś w ujęciu symultanicznym z lewej strony ścięcie św. Jana Chrzciciela, z prawej natomiast Ucztę u Heroda, wszystko na tle architektonicznym.

Rys. 1. Skrzydła tryptyku z kościoła filialnego pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chodkowie, awersy, przed konserwacją w 2014 r., fotografia Bartosz Anusiak, 2014 rok

Rys. 2. Fragment skrzydła tryptyku z kościoła filialnego pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chodkowie, awers, scena Adoracji Dzieciątka, w trakcie prac konserwatorskich - po usunięciu przemalowań, fotografia Bartosz Anusiak, 2014 rok

Rys. 3. Fragment skrzydła tryptyku z kościoła filialnego pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chodkowie, awers, scena Adoracji Dzieciątka, po konserwacji w 2014 r., fotografia Bartosz Anusiak, 2014 rok

Spośród wszystkich tych przedstawień najmniej znajome wydają się dziś obrazy z rewersów, poniżej więc krótkie przypomnienie wyobrażonych tam postaci świętych. Św. Urszula⁶ według jednej z legendarnych wersji życiorysu miała być księżniczką pochodzącą z Bretanii. Złożyła śluby czystości. Mimo, iż rodzice pragnęli wydać ją za mąż za władcę sąsiedniego państwa, nie chciała się zgodzić. W obawie, że następstwem jej odmowy będzie wojna wywołana przez odrzuconego Eteriusza. Za radą anioła wyraziła pozorną zgodę na ślub ale zażądała trzyletniej zwłoki, w tym czasie narzeczony miał się ochrzcić. Po upływie tego czasu uprosiła ojca, by przydzielił jej 10 cnotliwych dziewczic (każda z tysiącem towarzyszek) i statki. Niespodziewany sztorm skierował flotę ku ujściu Renu. Następnie kobiety popłynęły w kierunku Kolonii. Tam anioł w wizji doradził im pielgrzymkę do Rzymu. Gdy powróciły do Kolonii miasto oblężone było przez Hunów. Kiedy Urszula odmówiła ich królowi ręki została zabita wraz z towarzyszkami. Ciała dziewczic miały spocząć w Kolonii, zaś ich męczeńska śmierć uchroniła samo miasto przed zniszczeniem przez najeźców. Jak głosi legenda po męczeństwie dziewczic 11 tysięcy aniołów zstąpiło z nieba i wypędziło Hunów. Uwolnieni mieszkańcy Kolonii wybudowali na cześć Urszuli kościół. W ikonografii Święta ukazywana jest jako młoda kobieta w koronie, trzymająca w ręce strzałę (którą został zabita), z palmą lub chorągwią krzyżową, czasem z okrętem. Rozpościera swój płaszcz nad dziewczicami.

Św. Akacjusz (Akakios)⁷, żył w II w., to legendarny męczennik, jeden z 14 Wspomożycieli. Był księciem, wodzem wojsk zaciężnych, którego wraz z 9 tysiącami żołnierzy wysłał cesarz Hadrian na wyprawę wojenną do wschodniej Azji Mniejszej. Podczas bitwy, gdy groziła wojskom Akacjusza nieuchronna klęska, objawił się anioł, który przyrzekł im zwycięstwo, jeżeli zaczną się modlić do Chrystusa. Wojownicy pomodlili się, zwyciężyli i zostali ochrzczeni. Ale odejście od wiary cesarza musieli przepłacić śmiercią męczeńską. Po ubiczowaniu gałęziami cierniowymi, zostali ukrzyżowani. Do wojska Akacjusza przyłączyło tysiąc legionistów, którzy przyjęli chrzest. Ci również ponieśli śmierć męczeńską. W sumie ok. 10 tysięcy żołnierzy wraz z Akacjuszem zamęczono u stóp góry Ararat. Legenda o Akacjuszu i jego wojsku umęczonym za wiarę powstała prawdopodobnie w XII w., jako zachęta dla krzyżowców. W ikonografii Akacjusz ukazywany jest jako rzymski legionista z bukietem i koroną cierniową, niekiedy z krzyżem i mieczem lub toporem wojennym.

Nie znane jest przedstawienie główne z ołtarza. Trudno powiedzieć, czy było to jak przypuszcza Anna Ziomecka przedstawienie o treści maryjnej. Ze względu na tematykę rzeźbionych kwater ołtarza wydaje się to prawdopodobne, jednak równie możliwe jest, że kwatery główna tryptyku mogła być poświęcona męczeńskiej śmierci Jezusa Chrystusa.

Podstawowym problemem jaki pojawia się w skromnej literaturze dotyczącej tryptyku z Chotkowa jest kwestia jego atrybucji. Danuta Biernacka⁸ wciągnęła go

w krąg oddziaływań warsztatu Mistrza Poliptyku z Gościeszowic, datując, podobnie jak Lutsch na początek XVI wieku. Anna Ziomecka o jego autorstwie wyraża się już ostrożniej, uznając pozostałości ołtarza za dzieło pracowni północno-zachodniego Śląska z około 1520 r.⁹. Skromne informacje dostarczane przez wspomniane powyżej dwie podstawowe dla obiektu pozycje, wskazują na to, że ich autorki, prawdopodobnie ze względu na trudności związane z dostępnością zabytku, znały go jedynie z pobieżnego oglądu lub ze wzmianek katalogowych. Nigdzie nie pojawia się ponadto informacja na temat malowanych przedstawień umieszczonych na odwrociach skrzydeł, brak również wzmianek na temat możliwych analogii, zarówno dla przedstawień malarskich jak i rzeźbiarskich.

Pracownia Mistrza Poliptyku z Gościeszowic miała działać, jak podaje Ziomecka od końcowych lat wieku XV do około roku 1520, a terenem jego działalności były głównie obszary dawnego księstwa głogowsko-zagańskiego i południowej Wielkopolski. Jej siedzibę umiejscawiano w Żaganii lub w Szprotawie, wokół której skupiło się najwięcej dzieł¹⁰. Jej geneza wiązana była z jednej strony z warsztatem mistrza Wolgemuta z Norymbergii, z drugiej zaś ze środowiskiem wrocławskim, przy czym kontakty pracowni określa się jako sięgające również Łużyc i Saksonii¹¹.

Za najbliższe rzeźbionym elementom figuralnym ołtarza chotkowskiego, zarówno pod względem stylistycznym jak i ikonograficznym uznać można skrzydła poliptyku z Chich, którego autorstwo przypisywane jest przez badaczy zgodnie pracowni Mistrza Poliptyku z Gościeszowic i który datowany jest (wg Anny Ziomeckiej) na 1516 rok¹². Ich podobieństwo pozwala wysnuć wniosek, że płaskorzeźby powstały prawdopodobnie w tym samym warsztacie, według tego samego wzorca graficznego i w zbliżonym czasie.

Z kolei przedstawienia malarskie stylistycznie przypominają dzieła mistrza Poliptyku z Gościeszowic (typy twarzy, kolorystyka). Nie bez znaczenia jest również fakt, że w pracowni tej powstały malowidła o dokładnie takiej samej tematyce (śmierć św. Urszuli Kolońskiej i 11.000 dziewic oraz śmierć św. Akacjusza i 10.000 męczenników), z wykorzystaniem podobnego wzorca graficznego, dekorujące skrzydła pentptyku z przedstawieniami hagiograficznymi z kościoła p.w. św. Marcina w Wichowie (skrzydła obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego we Wrocławiu, nr. inw. XI 223). Pentptyk datowany jest na lata 1506–1508¹³ i również uchodzi za dzieło Warsztatu Mistrza Poliptyku z Gościeszowic.

Biorąc powyższe pod uwagę można by przyjąć, że tryptyk chotkowski również wyszedł z pracowni tego Mistrza. Jednak o ile analiza stylistyczna malarstwa pozostawia co do tego zaledwie niewielki margines wątpliwości, o tyle wykonawstwo reliefów i pozostałych elementów rzeźbiarskich (rama) nasuwa szereg pytań, które przy ustalaniu atrybucji ołtarza z Chotkowa należy uwzględnić.

Grupa dzieł przypisywanych Mistrzowi Polipytyku z Gościeszowic odznacza się dość znaczną niejednorodnością jeśli chodzi o wykonanie elementów rzeźbiarskich. Kwestia ta wymaga z pewnością dalszych dokładnych badań, jednak już teraz można stwierdzić, że rzeźbione sceny z życia Marii z ołtarza w Chotkowie i Chichach (?) różnią się dość znacznie od innych prac warsztatu (na przykład rzeźby z ołtarza z Konina Żagańskiego) w sposób, który trudno wytłumaczyć ewolucją jego stylu. Jednocześnie w obrębie samego ołtarza widoczne są znaczne różnice w wykonawstwie – rama, której rzeźbienie, wymagające dużej finezji i znakomitego warsztatu, stawia pod znakiem zapytania to, czy wykonana była przez tą samą osobę co reliefy.

Powyższe spostrzeżenia skłaniają do dokładniejszego przyjrzenia się organizacji warsztatu Mistrza z Gościeszowic. Czy rzeczywiście jak pisze o tym Anna Ziomecka Mistrz Polipytyku z Gościeszowic był jednocześnie rzeźbiarzem jak i malarzem?¹⁴ W jakim stopniu odpowiedzialny był za produkcję rzeźbiarską? Czy możliwa była współpraca Warsztatu Mistrza Polipytyku z Gościeszowic z innymi warsztatami rzeźbiarskimi? Ta ostatnia ewentualność wydaje się bardzo prawdopodobna, jednak rozwiązanie tej kwestii mogą przynieść jedynie dalsze badania nie tylko nad tryptykiem z Chotkowa, ale nad całą grupą dzieł przypisywanych pracowni Mistrza Polipytyku z Gościeszowic. Na tym etapie wiedzy stwierdzić można jedynie, że malarzkie części ołtarza powstały najprawdopodobniej w pracowni Mistrza Polipytyku z Gościeszowic. Jeśli natomiast chodzi o elementy snycerskie, to najprawdopodobniejsze wdaje się przypisanie ich autorstwa, jeśli nie warsztatowi samego Mistrza (w którym mogły zmieniać się osoby odpowiedzialne za wykonywanie reliefów), to innemu warsztatowi rzeźbiarskiemu ściśle z nim w drugim dziesięcioleciu XVI wieku współpracującym.

¹ Pracownia konserwacji [Zasobem elektroniczny]. – Dostęp: <http://www.pracowniakonserwacji.eu>

² Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Skrzydła tryptyku z Chotkowa – warsztat Mistrza z Gościeszowic. Kościół pw. Narodzenia NMP w Chotkowie, autor prac konserwatorskich i restauratorskich: mgr I. Guttfeld, mgr B. Anusiak, mgr A. Lubochońska-Anusiak, mgr M. Wypchło, autor dokumentacji: mgr I. Guttfeld, mgr B. Anusiak, mgr A. Lubochońska-Anusiak, mgr M. Wypchło. – Toruń VI-XII 2014 r. – S. 31.

³ Visitationsberichte der Diözese Breslau: Archidiakonat Breslau. 1. – T I.

⁴ Lutsch H. Verzeichnis der Kunstdenkmaler der Provinz Schlesien, Bd.3. Reg. Bezirks Liegnitz, Breslau 1891. – S. 143-144.

⁵ Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne. – T. 27, 1975. – S. 184 [54], Sygn. 106.

⁶ Bauer Z., Leszkiewicz A. Wielka księga świętych. – Kraków 2003. – S. 249-251; Gorys E. Leksykon świętych/ – Warszawa, 2007. – S. 366-367; Fros H., Sowa SJ, F. Księga imion i świętych. – T. 5. – Kraków 2004. – S. 624-625; Fros H., Sowa SJ, F. Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny. – Kraków, 1975. – S. 443-444; Attwater D., John C. R. Dykcionarz świętych. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1997. – S. 391-392;

Marecki J., Rotter L. Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych. – Kraków, 2009. – S. 592-593.

⁷ Gorys E. Leksykon świętych... – S. 23.

⁸ Biernacka D. Warsztat rzeźbiarski Mistrza Ołtarza z Gościeszowic, Zielonogórskie Zeszyty Muzealne. – T. I (1969). – S. 77, 85.

⁹ Ziomecka A. Śląskie retabula szafowe w drugiej połowie XV i na początku XVI wieku, Roczniki Sztuki Śląskiej. – T. 10 (1976). – S. 75.

¹⁰ Ibidem. – S. 54.

¹¹ Ibidem. – S. 55.

¹² Ibidem. – S. 75.

¹³ Ibidem. – S. 120; Sztuka na Śląsku XII – XVI w. Katalog zbiorów, red. B. Guldanklamecka. – Wrocław, 2003.

¹⁴ Ziomecka A. Śląskie retabula szafowe... – S. 60.